

Μάρτιν Λούθερ Κινγκ

Το προσκύνημά μου στη μη βία

ΜΑΡΤΙΝ ΛΟΥΘΕΡ ΚΙΝΓΚ

ΤΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΜΟΥ ΣΤΗ ΜΗ ΒΙΑ

Μετάφραση-επιμέλεια: Θανάσης Κουραβέλος

Η-ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ
ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2015

Τίτλος πρωτοτύπου: Martin Luther King Jr., “My pilgrimage to nonviolence”,
Fellowship, 1 Σεπτεμβρίου 1958, τχ. 24, σσ. 4-9

Οι υποσημειώσεις είναι του επιμελητή.

Προτεινόμενος τρόπος παραπομπής: Κινγκ Μάρτιν Λούθερ, *Το προσκύνημά μου στη μη βία*, Η-Εκδόσεις Πολιτειακό, Αθήνα, 2015

Για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.politeiako.gr/>

Εισαγωγικό σημείωμα

Ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ ο Νεότερος (1929-1968) ήταν Αμερικανός βαπτιστής πάστορας. Αν και το πραγματικό του όνομα ήταν Μάικλ Κινγκ, ο πατέρας του τον μετονόμασε σε Μάρτιν Λούθερ Κινγκ προς τιμήν του Γερμανού μεταρρυθμιστή Μαρτίνου Λούθηρου. Βασιζόμενος στη χριστιανική του πίστη, ηγήθηκε της μη βίαιης αντίστασης των μαύρων (καθιστικές διαμαρτυρίες, μποϊκοτάζ, πορείες διαμαρτυρίας) εναντίον των φυλετικών διακρίσεων.

Την 1 Δεκεμβρίου 1955, μια Αφροαμερικανή μοδίστρα, ονόματι Ρόζα Παρκς, αρνείται να παραχωρήσει σε λευκό τη θέση της στο λεωφορείο. Το θρυλικό μποϊκοτάζ των λεωφορείων στο Μοντγκόμερι ξεκινά με τον Κινγκ να αναλαμβάνει εκπρόσωπος της μαύρης κοινότητας. Το 1963, εκατό ακριβώς χρόνια μετά από τη Διακήρυξη της Χειραφέτησης των Μαύρων από τον Πρόεδρο Λίνκολν, εκφωνεί στην Ουάσινγκτον, στη σκιά του Μνημείου Λίνκολν, παρουσία 250.000 περίπου ατόμων, την οραματική του ομιλία «Έχω ένα όνειρο». Το 1964 λαμβάνει το Νομπέλ Ειρήνης. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του αγωνίζεται κατά της φτώχειας και του πολέμου στο Βιετνάμ. Το 1968 δολοφονείται στο Μέμφις.

Ως βασικές επιρροές στον Κινγκ αναγνωρίζονται ο Ιησούς Χριστός, ο Χένρι Ντέιβιντ Θορό και ο Μαχάτμα Γκάντι. Ο ίδιος, σε ιδιωτικές συζητήσεις, υπερασπιζόταν τον δημοκρατικό σοσιαλισμό, κάνοντας λόγο ακόμα και για ένα κατώτατο εγγυημένο εισόδημα. Οι εκστρατείες του για το δικαίωμα ψήφου στους μαύρους, για την κατάργηση του φυλετικού διαχωρισμού και για τα εργασιακά και στεγαστικά δικαιώματα των μαύρων οδήγησαν στον Νόμο για τα Πολιτικά Δικαιώματα του 1964, τον Νόμο για το Δικαίωμα Ψήφου του 1965 και τον Νόμο για τα Πολιτικά Δικαιώματα του 1968.

Το συγκεκριμένο κείμενο του Κινγκ αποτελεί συντομευμένη εκδοχή του έκτου κεφαλαίου του έργου του *Άλμα προς την ελευθερία* και είχε αναθεωρηθεί από τον ίδιο κάμποσες φορές.¹ Μια αναθεωρημένη εκδοχή του με τίτλο «Προσκύνημα στη μη βία: ανακαλύπτοντας τη δύναμη της αγάπης» δημοσιεύτηκε στο εβδομαδιαίο περιοδικό *Ο Χριστιανικός Αιώνας*² και συμπεριελήφθη στην ελληνική έκδοση *Έχω ένα όνειρο* ως «Προσκύνημα στη μη βία».³ Μια ακόμα αναθεωρημένη εκδοχή έχει συμπεριληφθεί στην ελληνική έκδοση *Η δύναμη της αγάπης* ως «Προσκύνημα στην αντιβία».⁴ Συστήνουμε στον αναγνώστη, παραλλήλως του παρόντος κειμένου, να διαβάσει και τις τρεις προαναφερθείσες παραλλαγές.

Ο Κινγκ στον αγώνα του για τα δικαιώματα των μαύρων άντλησε δύναμη από δύο κυρίως πηγές. Πρώτον, από τη χριστιανική βεβαιότητα ότι ο αγώνας υπέρ της δικαιοσύνης είναι θεϊκά επικυρωμένος (βλέπε Μακαρισμούς) και από την χριστιανική εσχατολογία ότι, παρ' όλες τις όποιες προσωρινές απογοητεύσεις, ο εν λόγω αγώνας τελικά θα δικαιωθεί, με τους

¹ Martin Luther King Jr., *Stride toward freedom: the Montgomery story*, Harper, Νέα Υόρκη, 1958, σσ. 90-107.

² Martin Luther King Jr., "Pilgrimage to nonviolence: discovering the power of love", *The Christian Century*, 13 Απριλίου 1960, τχ. 77, σσ. 439-441.

³ Martin Luther King Jr., *Έχω ένα όνειρο: κείμενα και ομιλίες που άλλαξαν τον κόσμο*, μτφρ. Αριάδνη Κοραή, ΚΟΑΝ, Βιβλία του Κόσμου, Αθήνα, 1996, σσ. 114-124.

⁴ Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, *Η δύναμη της αγάπης: το πέταγμα ενός αετού στον ουρανό της αγάπης*, μτφρ. Θανάσης Θ. Νιάρχος, Δορκάς, Υπέροχοι Άνθρωποι 1, Αθήνα, 2001(1963), σσ. 131-141.

αγωνιστές μάλιστα να επιβραβεύονται. Δεύτερον, από την πολιτειακή κατοχύρωση της ισότητας, που έπρεπε επιτέλους να γίνει πράξη και για τους μαύρους, όπως αυτή σημειώνεται γλαφυρά στη Διακήρυξη της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας: *Θεωρούμε ότι αυτές οι αλήθειες είναι αυταπόδεικτες, ότι όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι, ότι ο Δημιουργός τους τους έχει προικίσει με ορισμένα αναφαίρετα Δικαιώματα, ότι μεταξύ των δικαιωμάτων αυτών είναι η Ζωή, η Ελευθερία και η επιδίωξη της Ευτυχίας.* Ο Κινγκ δεν θεωρούσε τον εαυτό του ακραίο αλλά γνήσιο τέκνο του αμερικανικού ονείρου για ισότητα.

Το προσκύνημά μου στη μη βία

Μάρτιν Λούθερ Κινγκ ο Νεότερος

ΣΥΧΝΑ ΑΝΑΚΥΠΤΕΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ αναφορικά με το διανοητικό προσκυνηματικό οδοιπορικό μου στη μη βία. Προκειμένου να προσεγγίσω αυτό το θέμα είναι απαραίτητο να ανατρέξω στην πρώιμη εφηβεία μου στην Ατλάντα. Μεγάλωσα απεχθανόμενος όχι μόνο τον φυλετικό διαχωρισμό αλλά και τις καταπιεστικές και βάρβαρες συμπεριφορές που προέκυπταν από αυτόν. Έχω περάσει από σημεία όπου νέγροι είχαν λιντσαριστεί άγρια και έχω δει νυχτερινές εφόδους της Κου Κλουξ Κλαν. Έχω υπάρξει αυτόπτης μάρτυρας περιστατικών αστυνομικής κτηνωδίας και έχω δει νέγρους να αδικούνται κατάφωρα στα δικαστήρια. Όλα αυτά επέδρασαν στην αναπτυσσόμενη προσωπικότητά μου. Είχα φτάσει επικίνδυνα κοντά στο σημείο να αντιπαθήσω όλους τους λευκούς.

Είχα επίσης κατανοήσει ότι το αδιαχώριστο δίδυμο αδερφάκι της φυλετικής αδικίας είναι η οικονομική αδικία. Αν και προερχόμουν από μια οικογένεια που διέθετε οικονομική ασφάλεια και σχετική άνεση, δεν μπορούσα ποτέ να βγάλω από το μυαλό μου την οικονομική ανασφάλεια αρκετών από τους παιδικούς μου φίλους και την τραγική φτώχεια του κοινωνικού μου περιγύρου. Κατά τη διάρκεια της ύστερης εφηβείας μου δούλεψα δύο καλοκαίρια, κόντρα στη γνώμη του πατέρα μου –ποτέ δεν ήθελε ο αδερφός μου και εγώ να δουλεύουμε ανάμεσα σε λευκούς λόγω των συνθηκών καταπίεσης– σε ένα εργοστάσιο που μίσθωνε τόσο νέγρους όσο και λευκούς. Εκεί βίωσα την οικονομική αδικία από πρώτο χέρι και συνειδητοποίησα ότι οι φτωχοί λευκοί τύγχαναν της ίδιας εκμετάλλευσης με τους νέγρους. Εξαιτίας αυτών των πρώιμων εμπειριών, με τον καιρό ευαισθητοποιήθηκα απέναντι στις διάφορες εκφάνσεις της αδικίας στην κοινωνία μας.

Έτσι όταν, ως πρωτοετής, πήγα στο Κολέγιο Μόρχαουζ της Ατλάντα το 1944, το ενδιαφέρον μου για τη φυλετική και οικονομική δικαιοσύνη ήταν ήδη έντονο. Κατά τη διάρκεια των φοιτητικών μου χρόνων στο Μόρχαουζ διάβασα την *Πολιτική ανυπακοή* του Θορό για πρώτη φορά. Συνεπαρμένος από την ιδέα της άρνησης σύμπραξης με ένα ανήθικο σύστημα, συγκινήθηκα τόσο πολύ που ξαναδιάβασα το βιβλίο κάμποσες φορές. Αυτή ήταν η πρώτη μου διανοητική επαφή με τη θεωρία της μη βίαιης αντίστασης.

Ωστόσο, μόνο αφότου εισήχθη στην Κροζεριανή Θεολογική Σχολή το 1948, άρχισα μια σοβαρή έρευνα στον χώρο των ιδεών για μια μέθοδο εξάλειψης των κοινωνικών δεινών. Αν και ενδιαφερόμουν κυρίως για τα πεδία της θεολογίας και της φιλοσοφίας, πέρασα ένα μεγάλο μέρος του χρόνου μου διαβάζοντας έργα μεγάλων κοινωνικών φιλοσόφων. Έμαθα νωρίς για το έργο *Χριστιανισμός και κοινωνική κρίση* του Ουόλτερ Ράουσενμπους⁵, το οποίο άφησε ένα ανεξίτηλο αποτύπωμα στη σκέψη μου, παρέχοντάς μου μια θεολογική βάση για τον κοινωνικό προβληματισμό που είχε ήδη αναπτυχθεί μέσα μου ως αποτέλεσμα των πρώιμων εμπειριών μου. Φυσικά υπήρχαν σημεία στα οποία διαφοροποιούμουν από τον Ράουσενμπους. Αισθανόμουν ότι είχε πέσει θύμα της, χαρακτηριστικής για τον δέκατο ένατο αιώνα, «πίστης στο αναπόφευκτο της προόδου» που τον οδηγούσε σε έναν επιφανειακό αισιοδοξισμό αναφορικά με την ανθρώπινη φύση. Επιπλέον, έφθασε

⁵ Walter Rauschenbusch, *Christianity and the social crisis*, Macmillan, Νέα Υόρκη, 1907.

επικίνδυνα κοντά στο να ταυτίσει τη Βασιλεία του Θεού με ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και οικονομικό σύστημα – μια τάση που δεν πρέπει ποτέ να εμφανίζεται στην Εκκλησία. Ωστόσο, παρ’ όλα τα σχετικά προβλήματα, ο Ράουσενμπους προσέφερε μεγάλη υπηρεσία στη χριστιανική εκκλησία με το να επιμένει ότι το ευαγγέλιο αφορά τον άνθρωπο ως ολότητα, όχι μόνο δηλαδή ως ψυχή αλλά και ως σώμα· όχι μόνο την πνευματική του ευδοκίμηση αλλά και την υλική. Αποτέλεσε πεποίθησή μου, από τότε που διάβασα τον Ράουσενμπους, ότι οποιαδήποτε θρησκεία διακηρύσσει ότι φροντίζει για τις ψυχές των ανθρώπων, χωρίς όμως να νοιάζεται για τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που τραυματίζουν την ψυχή, είναι μια πνευματικά ετοιμοθάνατη θρησκεία που αναμένει απλώς την ημέρα ενταφιασμού της. Ορθώς έχει ειπωθεί: «Μια θρησκεία που αναλώνεται στο άτομο, αναλώνεται».

Αφότου διάβασα τον Ράουσενμπους, στράφηκα στην ενδελεχή μελέτη των κοινωνικών και ηθικών θεωριών των μεγάλων φιλοσόφων, από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη έως τον Ρουσό, τον Χομπς, τον Μπένθαμ, τον Μιλ και τον Λοκ. Όλοι αυτοί οι μεγάλοι δάσκαλοι κέντρισαν τη σκέψη μου – όπως είχε έστω τότε– και, αν και εντόπισα αμφισβητήσιμα σημεία σε καθέναν από αυτούς, εντούτοις έμαθα πάρα πολλά μελετώντας τους.

Η πρόκληση του μαρξισμού

Κατά τη διάρκεια των χριστουγεννιάτικων διακοπών του 1949 αποφάσισα να περάσω τον ελεύθερο χρόνο μου διαβάζοντας Καρλ Μαρξ σε μια προσπάθεια να κατανοήσω τη γοητεία που ασκούσε ο κομμουνισμός σε τόσους πολλούς ανθρώπους. Για πρώτη φορά εξέτασα σε βάθος *Το Κεφάλαιο* και *Το κομμουνιστικό μανιφέστο*. Διάβασα επίσης ορισμένα ερμηνευτικά έργα πάνω στη σκέψη των Μαρξ και Λένιν. Διαβάζοντας τέτοια κομμουνιστικά έργα εξήγαγα ορισμένα συμπεράσματα που με ακολουθούν έως σήμερα.

Πρώτον, απέρριψα την υλιστική τους ερμηνεία για την ιστορία. Ο κομμουνισμός, δεδηλωμένα εκκοσμικευτικός και υλιστικός, δεν αφήνει καθόλου χώρο για τον Θεό. Αυτό δεν θα μπορούσα ποτέ να το δεχτώ, αφού, ως χριστιανός, πιστεύω ότι υπάρχει μια δημιουργική εμπρόσωπη δύναμη σε αυτό το σύμπαν που συνιστά τη βάση και την ουσία όλης της πραγματικότητας – μια δύναμη που δεν μπορεί να εξηγηθεί με υλιστικούς όρους. Η ιστορία καθοδηγείται τελικά από το πνεύμα, όχι την ύλη.

Δεύτερον, διαφωνούσα σφόδρα με τον ηθικό σχετικισμό του κομμουνισμού. Εφόσον για τον κομμουνιστή δεν υπάρχει καμία θεία εξουσία, καμία απόλυτη ηθική τάξη, δεν υπάρχουν πάγιες, αμετάλλακτες αρχές· συνεπώς σχεδόν οτιδήποτε – ισχύς, βία, έγκλημα, απάτη– αποτελεί θεμιτό μέσο για τον «χιλιαστικό» σκοπό. Αυτός ο τύπος σχετικισμού μου ήταν απεχθής. Ένας εποικοδομητικός στόχος δεν μπορεί ποτέ να παράσχει απόλυτη ηθική νομιμοποίηση σε καταστροφικά μέσα, γιατί, σε τελική ανάλυση, ο στόχος ενυπάρχει σε αυτά.

Τρίτον, ήμουν αντίθετος στον πολιτικό ολοκληρωτισμό του κομμουνισμού. Στον κομμουνισμό το άτομο καταλήγει δούλος του κράτους. Πράγματι, ένας μαρξιστής θα ισχυριζόταν ότι το κράτος αποτελεί μια «προσωρινή» κατάσταση, η οποία πρόκειται να εξαλειφθεί με την ανάδυση της αταξικής κοινωνίας· όλα ωστόσο υπηρετούν το κράτος ενόσω υπάρχει, με τον άνθρωπο να συνιστά απλώς ένα μέσο του. Και αν τα αποκαλούμενα δικαιώματα ή ελευθερίες οποιουδήποτε ανθρώπου σταθούν εμπόδιο σε αυτόν

τον στόχο, μπαίνουν απλώς στην άκρη. Η ελευθερία της έκφρασης, η ελευθερία της ψήφου, η ελευθερία να ενημερώνεται κάποιος με τον τρόπο που θέλει ή να επιλέγει βιβλία της αρεσκείας του περιορίζονται όλες. Η ανθρώπινη συνθήκη, στον κομμουνισμό, μετά βίας ξεπερνά αυτή ενός αποπροσωποποιημένου γραναζιού στον περιστρεφόμενο τροχό του κράτους.

Αυτή η απαξίωση της ατομικής ελευθερίας με έβρισκε αντίθετο. Σήμερα είμαι πεπεισμένος, όπως ήμουν και τότε, ότι ο άνθρωπος αποτελεί αυτοσκοπό επειδή είναι τέκνο του Θεού. Ο άνθρωπος δεν φτιάχτηκε για το κράτος· το κράτος φτιάχτηκε για τον άνθρωπο. Η στέρηση της ελευθερίας από τον άνθρωπο ισοδυναμεί με τον υποβιβασμό του στο επίπεδο του πράγματος και όχι με την προαγωγή του στο επίπεδο του προσώπου. Ο άνθρωπος δεν πρέπει ποτέ να αντιμετωπίζεται ως μέσο προς εξυπηρέτηση κρατικών συμφερόντων, αλλά πάντοτε ως αυτοσκοπός.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η στάση μου απέναντι στον κομμουνισμό ήταν και παραμένει αρνητική, και τον θεωρούσα κατά βάση καταστροφικό, υπήρχαν θέσεις του που συνιστούσαν πρόκληση για τη σκέψη μου. Ο εκλιπόντας Αρχιεπίσκοπος του Κάντερμπουρι, Ουίλιαμ Τεμπλ, αναφέρθηκε στον κομμουνισμό ως μια χριστιανική αίρεση. Με αυτό υπαινίχθη ότι ο κομμουνισμός οικειοποιήθηκε ορισμένες αλήθειες που συνιστούν ουσιώδη στοιχεία της χριστιανικής κοσμοαντίληψης, αλλά τις συνέδεσε με έννοιες και πρακτικές που κανένας χριστιανός δεν θα μπορούσε ποτέ να αποδεχτεί ή να διακηρύξει. Ο κομμουνισμός προκάλεσε στον εκλιπόντα Αρχιεπίσκοπο και πρέπει να προκαλεί σε κάθε χριστιανό –όπως προκάλεσε και σε εμένα– ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την κοινωνική δικαιοσύνη. Παρ' όλες τις εσφαλμένες υποθέσεις και τις ανήθικες μεθόδους του, ο κομμουνισμός αναπτύχθηκε ως μια διαμαρτυρία ενάντια στις δοκιμασίες των φτωχών. Ο κομμουνισμός έδωσε υποτίθεται προτεραιότητα στην αταξική κοινωνία και την κοινωνική δικαιοσύνη, αν και ο κόσμος γνωρίζει από πικρή εμπειρία ότι στην πράξη παρήγαγε νέες τάξεις και ένα νέο λεξιλόγιο ανισότητας. Ο χριστιανός πρέπει πάντοτε να συγκινείται από οποιαδήποτε διαμαρτυρία ενάντια στην άδικη μεταχείριση των φτωχών, αφού ο ίδιος ο χριστιανισμός συνιστά μια ανάλογη διαμαρτυρία, κάτι που πουθενά αλλού δεν εκφράστηκε γλαφυρότερα από ό,τι στα λόγια του Ιησού: «Το Πνεύμα του Κυρίου με κατέχει, γιατί ο Κύριος με έχρισε και με έστειλε να αναγγείλω το χαρμόσυνο μήνυμα στους φτωχούς, να θεραπεύσω τους συντριμμένους ψυχικά. Στους αιχμαλώτους να κηρύξω απελευθέρωση και στους τυφλούς ότι θα βρουν το φως τους, να φέρω λευτεριά στους τσακισμένους, να αναγγείλω του καιρού τον ερχομό που ο Κύριος θα φέρει τη σωτηρία στον λαό του» (Λουκάς 4:18-19).

Αναζήτησα επίσης σοβαρά αντεπιχειρήματα στην κριτική του Μαρξ για τη σύγχρονη αστική κουλτούρα. Κατά βάθος, παρουσίαζε τον κεφαλαιοκρατισμό ως μια πάλη μεταξύ των ιδιοκτητών των παραγωγικών μέσων και των εργατών, τους οποίους ο Μαρξ θεωρούσε ως τους πραγματικούς παραγωγούς. Ο Μαρξ προσέλαβε τις οικονομικές δυνάμεις ως τη διαλεκτική διαδικασία μέσω της οποίας η κοινωνία μετέβη από τον φεουδαλισμό, διαμέσου του κεφαλαιοκρατισμού, στον σοσιαλισμό, με τον πρωταρχικό μηχανισμό αυτής της ιστορικής κίνησης να είναι η πάλη μεταξύ οικονομικών τάξεων με ασυμφιλίωτα συμφέροντα. Προφανώς, αυτή η θεωρία δεν έλαβε υπόψη της τις πολυάριθμες και σημαντικές περιπλοκότητες – πολιτικές, οικονομικές, ηθικές, θρησκευτικές και ψυχολογικές– που έπαιξαν έναν κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση του αστερισμού θεσμών και ιδεών

γνωστού σήμερα ως δυτικός πολιτισμός. Επίσης, ξεπεράστηκε από την ιστορία με την έννοια ότι ο κεφαλαιοκρατισμός για τον οποίο έγραψε ο Μαρξ εν μέρει μόνο μοιάζει με τον κεφαλαιοκρατισμό που γνωρίζουμε σήμερα σε αυτήν τη χώρα.

Προς μια νέα κοινωνική σύνθεση

Παρ' όλες ωστόσο τις αδυναμίες της ανάλυσής του, ο Μαρξ είχε εγείρει ορισμένα βασικά ζητήματα. Ήμουν βαθιά προβληματισμένος από την πρώιμη εφηβεία μου για το χάσμα μεταξύ του παραπανίσιου πλούτου και της άθλιας φτώχειας και η ανάγνωση του έργου του Μαρξ με έκανε να συνειδητοποιήσω ακόμα πιο πολύ αυτό το χάσμα. Αν και ο σύγχρονος αμερικανικός κεφαλαιοκρατισμός έχει, μέσω κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, μειώσει δραστικά την ψαλίδα, υπάρχει ακόμη η ανάγκη για μια δικαιότερη κατανομή του πλούτου. Επιπλέον, ο Μαρξ είχε αποκαλύψει την επικινδυνότητα του κινήτρου του κέρδους ως τη μόνη βάση για ένα οικονομικό σύστημα: ο κεφαλαιοκρατισμός κινδυνεύει συνεχώς να εμπνέει στους ανθρώπους μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την υλική ευημερία παρά για το ευ ζην. Συνηθίζουμε να κρίνουμε την επιτυχία από το ύψος του μισθού μας ή το μέγεθος των αυτοκινήτων μας, παρά μάλλον από την ποιότητα των υπηρεσιών μας και της σχέσης μας προς την ανθρωπότητα – έτσι ο καπιταλισμός μπορεί να οδηγήσει σε έναν απόλυτο υλισμό που είναι εξίσου ολέθριος με αυτόν του κομμουνισμού.

Εν ολίγοις, διάβασα τον Μαρξ όπως διάβασα όλους τους επιδραστικούς στοχαστές της ιστορίας – από μια διαλεκτική οπτική σκοπιά, συνδυάζοντας ένα μερικό «ναι» με ένα μερικό «όχι». Στον βαθμό που ο Μαρξ εισηγούνταν έναν μεταφυσικό υλισμό, έναν ηθικό σχετικισμό και έναν στραγγαλιστικό ολοκληρωτισμό, ανταπαντούσα με ένα ξεκάθαρο «όχι»· στον βαθμό όμως που υποδείκνυε τις αδυναμίες του παραδοσιακού κεφαλαιοκρατισμού, συνεισέφερε στην ανάπτυξη μιας ξεκάθαρης αυτοσυνειδησίας στις μάζες και συνιστούσε πρόκληση για την κοινωνική συνείδηση των χριστιανικών εκκλησιών, ανταπαντούσα με ένα κατηγορηματικό «ναι».

Διαβάζοντας τον Μαρξ πείστηκα επιπλέον ότι η αλήθεια δεν βρίσκεται ούτε στον μαρξισμό ούτε στον παραδοσιακό κεφαλαιοκρατισμό. Καθένας τους αντιπροσωπεύει μια μερική αλήθεια. Ιστορικά μιλώντας, ο κεφαλαιοκρατισμός δεν κατάφερε να συνειδητοποιήσει την αξία της συλλογικής δράσης και ο μαρξισμός δεν κατάφερε να συνειδητοποιήσει την αξία της ατομικής. Ο κεφαλαιοκρατισμός του δέκατου ένατου αιώνα δεν κατάφερε να συνειδητοποιήσει ότι η ζωή είναι κοινωνικό γεγονός και ο μαρξισμός δεν κατάφερε, και ακόμη αδυνατεί, να συνειδητοποιήσει ότι η ζωή είναι ατομικό και προσωπικό γεγονός. Η Βασιλεία του Θεού δεν ενέχει ούτε τη θέση της ατομικής δράσης ούτε την αντίθεση της συλλογικής, αλλά μια σύνθεση που συμφιλιώνει τις αλήθειες και των δύο.

Μούστι, Νίτσε και Γκάντι

Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στο Κρόζερ, ήρθα επίσης για πρώτη φορά σε επαφή με την ειρηνιστική ιδεολογία σε μια διάλεξη του Α. Τ. Μούστι. Συγκινήθηκα βαθύτατα από την ομιλία του κ. Μούστι, αλλά παρέμεινα μακράν

αμετάπειστος αναφορικά με την πρακτικότητα της θέσης του. Όπως οι περισσότεροι από τους φοιτητές στο Κρόζερ, αισθανόμουν ότι ενώ ο πόλεμος δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι ένα θετικό ή απόλυτο αγαθό, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένα αρνητικό αγαθό με την έννοια της αποτροπής της εξάπλωσης και της ανάπτυξης δυνάμεων του κακού. Ο πόλεμος, όντας φρικτός, ίσως να ήταν προτιμότερος από την παράδοση σε ένα ολοκληρωτικό σύστημα – ναζιστικό, φασιστικό ή κομμουνιστικό.

Εκείνη την περίοδο είχα σχεδόν απελπιστεί σχετικά με την ικανότητα της αγάπης να επιλύει κοινωνικά προβλήματα. Ενδεχομένως, η πίστη μου στην αγάπη να είχε προσωρινά κλονιστεί από τη φιλοσοφία του Νίτσε. Διάβασα αποσπάσματα του έργου *Γενεαλογία της ηθικής* και ολόκληρο το *Η θέληση για δύναμη*. Η αποθέωση της δύναμης από τον Νίτσε – σύμφωνα με τη θεωρία του όλη η ζωή εξέφραζε τη θέληση για δύναμη – ήταν απότοκο της περιφρόνησής του για την κοινή ηθική. Επιτέθηκε στο σύνολο της εβραιοχριστιανικής ηθικής – στις αρετές της ευσέβειας, της ταπεινότητας και της αλλοκοσμικότητας και στη στάση της απέναντι στις κακουχίες – ως την αποθέωση της αδυναμίας, ως την προσπάθεια να κάνει την ανάγκη και την ανημποριά φιλοτιμία. Προσέβλεψε στην ανάπτυξη του υπερανθρώπου που θα υπερέβαινε τον άνθρωπο, όπως ο άνθρωπος υπερέβη τον πίθηκο.

Ήταν τότε που ένα κυριακάτικο απόγευμα ταξίδεψα στη Φιλαδέλφεια για να ακούσω το κήρυγμα του Δρ. Μόρντεκαϊ Τζόνσον, προέδρου του Πανεπιστημίου Χάουαρντ. Είχε πάει να δώσει διάλεξη στον Οίκο Αδελφότητας της Φιλαδέλφειας. Ο Δρ. Τζόνσον είχε μόλις επιστρέψει από ένα ταξίδι στην Ινδία και, προς μεγάλο μου ενδιαφέρον, μίλησε για τη ζωή και τη διδασκαλία του Μαχάτμα Γκάντι. Το μήνυμά του ήταν τόσο βαθυστόχαστο και συγκινητικό ώστε, φεύγοντας από τη συνάντηση, αγόρασα μισή ντουζίνα βιβλία για τη ζωή και το έργο του Γκάντι.

Όπως οι περισσότεροι άνθρωποι, είχα ακουστά τον Γκάντι, αλλά δεν τον είχα ποτέ μελετήσει σοβαρά. Καθώς διάβαζα, εντυπωσιάστηκα από τις εκστρατείες του μη βίαιης αντίστασης. Συγκινήθηκα ιδιαίτερα από την Πορεία Αλατιού στη Θάλασσα και τις πολυάριθμες νηστείες του. Η όλη ιδέα της «Σάτιαγκραχα» (Σάτια είναι η αλήθεια που ταυτίζεται με την αγάπη και αγκράχα είναι η δύναμη: «Σατιαγκράχα», επομένως, σημαίνει η δύναμη της αλήθειας ή η δύναμη της αγάπης) υπήρξε απίστευτα σπουδαία για εμένα. Καθώς ερευνούσα σε μεγαλύτερο βάθος τη φιλοσοφία του Γκάντι, ο σκεπτικισμός μου αναφορικά με τη δύναμη της αγάπης σταδιακά εξασθένησε και, για πρώτη φορά, έφθασα να αντιληφθώ την αποτελεσματικότητά της στο πεδίο των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Πριν διαβάσω τον Γκάντι, είχα σχεδόν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η ηθική του Ιησού είχε αποτέλεσμα μόνο στις διαπροσωπικές σχέσεις. Οι φιλοσοφίες «στρέψε και το άλλο μάγουλο» και «αγάπα τον εχθρό σου» είχαν νόημα, αισθανόμουν, σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ ατόμων· σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ φυλετικών ομάδων ή εθνών μια ρεαλιστικότερη προσέγγιση φάνταζε αναγκαία. Αφού διάβασα όμως τον Γκάντι, συνειδητοποίησα πόσο εντελώς πλανεμένος ήμουν.

Ο Γκάντι ήταν μάλλον ο πρώτος άνθρωπος στην ιστορία που ανύψωσε την αγαπητική ηθική του Ιησού υπεράνω της απλής αντενέργειας μεταξύ ατόμων στην κατεύθυνση μιας δραστηκής και αποτελεσματικής κοινωνικής δύναμης μεγάλης κλίμακας. Η αγάπη, σύμφωνα με τον Γκάντι, ήταν ένα ισχυρό μέσο κοινωνικού και συλλογικού μετασχηματισμού. Ήταν σε

αυτή την γκαντιανή έμφαση στην αγάπη και τη μη βία που ανακάλυψα τη μέθοδο κοινωνικής μεταρρύθμισης που τόσους μήνες αναζητούσα. Τη διανοητική και ηθική ικανοποίηση που δεν κατάφερα να αντλήσω από τον ωφελιμισμό των Μπένθαμ και Μιλ, τις επαναστατικές μεθόδους των Μαρξ και Λένιν, την κοινωνικοσυμβολαιική θεωρία του Χομπς, τον αισιοδοξισμό τύπου «πίσω στη φύση» του Ρουσό και τη φιλοσοφία του υπερανθρώπου του Νίτσε, την ανακάλυψα στη φιλοσοφία της μη βίαιης αντίστασης του Γκάντι. Έφθασα να νιώθω ότι αυτή ήταν η μόνη ηθικά και πρακτικά αξιόπιστη μέθοδος που μπορούσαν να οικειοποιηθούν οι καταπιεσμένοι στον αγώνα τους για ελευθερία.

Μια αναπάντεχη συνάντηση με τον Νίμπουρ

Η διανοητική μου ωστόσο οδύσσεια προς τη μη βία δεν έληξε εδώ. Κατά τη διάρκεια του τελευταίου μου έτος στη θεολογική σχολή, ξεκίνησα να διαβάζω τα έργα του Ρέινολντ Νίμπουρ. Τα προφητικά και ρεαλιστικά στοιχεία στο παθιασμένο ύφος και τη βαθυστόχαστη σκέψη του Νίμπουρ προσέλκυσαν το ενδιαφέρον μου και σαγηνεύτηκα τόσο πολύ από την κοινωνική του ηθική που έπεσα σχεδόν στην παγίδα της άκριτης αποδοχής όλων όσα έγραφε.

Την ίδια περίπου περίοδο διάβασα την κριτική του Νίμπουρ για την ειρηνιστική θέση. Ο ίδιος ο Νίμπουρ ανήκε κάποτε στις τάξεις των ειρηνιστών. Για κάμποσα χρόνια, είχε υπάρξει εθνικός συντονιστής της Ένωσης για τη Συμφιλίωση. Η ρήξη του με τον ειρηνισμό επήλθε στις αρχές της δεκαετίας του τριάντα και η πρώτη ολοκληρωμένη έκθεση της κριτικής του για αυτόν βρίσκεται στο *Ηθικός άνθρωπος και ανήθικη κοινωνία*.⁶ Σε αυτό υποστήριξε ότι δεν υπάρχει καμία εγγενής ηθική διαφορά μεταξύ της βίαιης και της μη βίαιης αντίστασης. Οι κοινωνικές συνέπειες των δύο μεθόδων δεν ήταν οι ίδιες, ισχυριζόταν, αλλά η διαφορά ήταν μάλλον βαθμού παρά είδους. Αργότερα, ο Νίμπουρ άρχισε να επισημαίνει το ανεύθυνο της υιοθέτησης της μη βίαιης αντίστασης όταν δεν υπάρχει κανένας λόγος για να πιστεύουμε ότι δύναται να εμποδίσει την εξάπλωση της τυραννίας του ολοκληρωτισμού. Θα μπορούσε να πετύχει μόνο, διατεινόταν, εάν οι ομάδες εναντίον των οποίων στρεφόταν η αντίσταση διέθεταν κάποιο βαθμό ηθικής συνείδησης, όπως συνέβη στην περίπτωση του αγώνα του Γκάντι εναντίον των Άγγλων. Η τελική απόρριψη του ειρηνισμού από τον Νίμπουρ βασιζόταν πρωταρχικά στο ανθρωπολογικό δόγμα. Υποστήριζε ότι ο ειρηνισμός παρανόησε το θρησκευτικό μεταρρυθμιστικό δόγμα της σωτηρίας διά της πίστης, αντικαθιστώντας το με έναν σεκταριστικό τελειοκρατισμό που θεωρεί «ότι η θεία χάρις στην πραγματικότητα αποκαθαίρει τον άνθρωπο από τις αμαρτωλές αντιφάσεις της ιστορίας και τον θέτει υπεράνω των αμαρτιών του κόσμου».

Αρχικά, εξαιτίας της κριτικής του Νίμπουρ στον ειρηνισμό περιήλθα σε σύγχυση. Ωστόσο, καθώς συνέχισα να διαβάζω, έφθασα να αντιληφθώ καθαρότερα τις αδυναμίες της θέσης του. Για παράδειγμα, αρκετοί από τους ισχυρισμούς του φανέρωναν ότι ερμήνευε τον ειρηνισμό ως ένα είδος παθητικής μη αντίστασης στο κακό, η οποία εξέφραζε μια αφελή εμπιστοσύνη

---

⁶ Reinhold Niebuhr, *Moral man and immoral society*, Charles Scribner's Sons, Νέα Υόρκη, 1932.

στη δύναμη της αγάπης. Αυτό όμως συνιστούσε σοβαρή διαστρέβλωση. Μελετώντας τον Γκάντι, πείστηκα ότι πραγματικός ειρηνισμός δεν σημαίνει μη αντίσταση στο κακό, αλλά μη βίαιη αντίσταση στο κακό. Μεταξύ των δύο θέσεων, υπάρχει αβυσσαλέο χάσμα. Ο Γκάντι αντιστάθηκε στο κακό τόσο σθεναρά και δυναμικά όσο και αυτός που του αντιστάθηκε βίαια, αλλά αντιστάθηκε με αγάπη και όχι με μίσος. Ο πραγματικός ειρηνισμός δεν σημαίνει μη ρεαλιστική υποταγή στη δύναμη του κακού, όπως διατείνεται ο Νίμπουρ. Αντιθέτως, είναι μια θαρραλέα αντίκρουση του κακού μέσω της δύναμης της αγάπης, πιστεύοντας ακράδαντα ότι είναι προτιμότερο να υφίστασαι τη βία παρά να την ασκείς, αφού το δεύτερο πολλαπλασιάζει απλώς τη βία και την εχθρότητα στο σύμπαν, ενώ το πρώτο ενδεχομένως αναπτύξει μια αίσθηση ντροπής στον αντίπαλο και, κατά αυτόν τον τρόπο, επιφέρει μια μεταμόρφωση και μια ψυχική μεταστροφή.

Παρά το γεγονός ότι εντόπισα αρκετές αμφισβητήσιμες υποθέσεις στη φιλοσοφία του Νίμπουρ, υπήρχαν ορισμένα σημεία από τα οποία επηρεάστηκε εποικοδομητικά η σκέψη μου. Η μεγάλη συμβολή του Νίμπουρ στη σύγχρονη θεολογία είναι ότι αποδόμησε τον αβάσιμο αισιοδοξισμό που χαρακτήριζε μια μεγάλη μερίδα των προτεσταντών φιλελευθέρων, χωρίς όμως να υποπίπτει στον ανορθολογισμό του ηπειρωτικού θεολόγου Καρλ Μπαρτ ή τον ημιθεμελιοκρατισμό άλλων διαλεκτικών θεολόγων. Επιπροσθέτως, ο Νίμπουρ υπήρξε εκπληκτικά διορατικός αναφορικά με την ανθρώπινη φύση, ειδικότερα σε σχέση με τη συμπεριφορά των εθνών και των κοινωνικών ομάδων. Διαθέτει βαθιά επίγνωση της περιπλοκότητας των ανθρώπινων κινήτρων και της σχέσης μεταξύ ηθικής και εξουσίας. Η θεολογία του είναι μια συνεχή υπόμνηση της πραγματικότητας της αμαρτίας σε κάθε πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης. Αυτά τα στοιχεία στη σκέψη του Νίμπουρ με βοήθησαν να αναγνωρίσω τις ψευδαισθήσεις ενός ρηχού αισιοδοξισμού σχετικά με την ανθρώπινη φύση και τους κινδύνους ενός απατηλού ιδεαλισμού. Αν και συνέχιζα να πιστεύω στο δυναμικό του ανθρώπου για να πράττει το καλό, ο Νίμπουρ με έκανε να συνειδητοποιήσω ταυτόχρονα το δυναμικό του για να πράττει το κακό. Επιπλέον, ο Νίμπουρ με βοήθησε να αναγνωρίσω την περιπλοκότητα της συλλογικής ζωής του ανθρώπου και την εκτυφλωτική πραγματικότητα του συλλογικού κακού.

Αρκετοί ειρηνιστές, ένοιωθα, δεν ήθελαν να το δουν. Η μεγάλη πλειονότητα διακατεχόταν από έναν αδικαιολόγητο αισιοδοξισμό σχετικά με τον άνθρωπο και έκλεινε ασυνείδητα προς μια ναρκισσιστική αυτοδικαίωση. Ήταν η διαφωνία μου με αυτές τις στάσεις, εξαιτίας της επιρροής του Νίμπουρ, που εξηγεί γιατί, ενώ έκλινα έντονα προς τον ειρηνισμό, δεν έγινα ποτέ μέλος ειρηνιστικής οργάνωσης. Αφού διάβασα τον Νίμπουρ, προσπάθησα να καταλήξω σε έναν ρεαλιστικό ειρηνισμό. Με άλλα λόγια, έφθασα να βλέπω την ειρηνιστική θέση όχι ως αναμάρτητη αλλά ως το μικρότερο κακό υπό τις παρούσες συνθήκες. Ένοιωθα τότε, και νιώθω και σήμερα, ότι ο ειρηνιστής θα γίνει πιο πειστικός εάν πάψει να ισχυρίζεται ότι είναι απαλλαγμένος των ηθικών διλημάτων που αντιμετωπίζει ο χριστιανός μη ειρηνιστής.

Το επόμενο στάδιο του διανοητικού μου προσκυνήματος στη μη βία έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια των διδακτορικών μου σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης. Εκεί είχα την ευκαιρία να συνομιλήσω με αρκετούς υπέρμαχους της μη βίας, τόσο φοιτητές όσο και επισκέπτες της πανεπιστημιούπολης. Το κλίμα στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου της

Βοστόνης, υπό την καθοδήγηση του πρύτανη Ουόλτερ Μούελντερ και του καθηγητή Άλαν Νάιτ Τσάλμερς, ήταν σθεναρά ειρηνιστικό. Τόσο ο πρύτανης Μούελντερ όσο και ο Δρ. Τσάλμερς ήταν παθιασμένοι με την κοινωνική δικαιοσύνη όχι εξαιτίας ενός ρηχού αισιοδοξισμού αλλά εξαιτίας μιας βαθιάς πίστης στις δυνατότητες των ανθρώπων όταν αφήνονται να συμπράξουν με τον Θεό. Ήταν στο Πανεπιστήμιο της Βοστόνης που έφθασα να κατανοήσω ότι ο Νίμπουρ είχε δώσει υπερβολική έμφαση στη διαφθορά της ανθρώπινης φύσης. Ο απαισιοδοξισμός του αναφορικά με την ανθρώπινη φύση δεν εξισορροπούταν από έναν αισιοδοξισμό αναφορικά με τη θεία φύση. Είχε τόσο επικεντρωθεί στη διάγνωση της ανθρώπινης ασθένειας της αμαρτίας ώστε παράβλεψε τη θεραπεία της θείας χάριτος.

Σπούδασα φιλοσοφία και θεολογία στο πανεπιστήμιο της Βοστόνης υπό την επίβλεψη των Έντγκαρ Σ. Μπράιτμαν και Λ. Χάρολντ ΝτεΓούλφ. Και οι δύο άνδρες στάθηκαν μεγάλη πρόκληση για τη σκέψη μου. Ήταν κυρίως υπό την επίβλεψη αυτών των καθηγητών που σπούδασα προσωποκρατική φιλοσοφία – τη θεωρία ότι το κλειδί για το νόημα της έσχατης πραγματικότητας βρίσκεται στην προσωπικότητα. Αυτός ο προσωποκρατικός ιδεαλισμός παραμένει μέχρι σήμερα η βασική φιλοσοφική μου θέση. Η επιμονή του προσωποκρατισμού στο ότι μόνο η προσωπικότητα – πεπερασμένη και άπειρη– είναι εσχάτως πραγματική με ενδυνάμωσε διπλά: μου παρείχε μεταφυσική και φιλοσοφική θεμελίωση για την ιδέα ενός εμπρόσωπου Θεού και μου παρείχε μια μεταφυσική θεμελίωση για την αξιοπρέπεια και το μεγαλείο της ανθρώπινης προσωπικότητας στο σύνολό της.

Λίγο πριν τον θάνατο του Μπράιτμαν, ξεκίνησα να μελετώ μαζί του τη φιλοσοφία του Χέγκελ. Αν και το μάθημα είχε κυρίως να κάνει με τη μελέτη του μνημειώδους έργου του Χέγκελ *Φαινομενολογία του νου*, πέρασα τον ελεύθερο χρόνο μου διαβάζοντας τα έργα *Η φιλοσοφία της ιστορίας* και *Η φιλοσοφία του δικαίου*. Υπήρχαν σημεία στη φιλοσοφία του Χέγκελ με τα οποία διαφωνούσα έντονα. Για παράδειγμα, ο απόλυτος ιδεαλισμός του μου φαινόταν αβάσιμος από ορθολογική άποψη, εφόσον έτεινε να απορροφά τα πάντα. Υπήρχαν ωστόσο άλλες πτυχές της σκέψης του που βρήκα ενδιαφέρουσες. Ο ισχυρισμός του ότι η «αλήθεια είναι το όλο» με οδήγησε σε μια ορθολογικά συνεκτική φιλοσοφική μέθοδο. Η ανάλυσή του για τη διαλεκτική διαδικασία, παρ' όλες τις αδυναμίες της, με βοήθησε να δω ότι η εξέλιξη έρχεται μέσω της πάλης.

Το 1954 ολοκλήρωσα την επίσημη εκπαίδευσή μου με όλες αυτές τις σχετικά αποκλίνουσες διανοητικές δυνάμεις να συγκλίνουν σε μια θετική κοινωνική φιλοσοφία. Ένα από τα βασικά αξιώματα αυτής της φιλοσοφίας ήταν η πεποίθηση ότι η μη βίαιη αντίσταση ήταν ένα από τα ισχυρότερα όπλα στη διάθεση των καταπιεσμένων στην αναζήτησή τους για κοινωνική δικαιοσύνη. Ωστόσο, εκείνη την εποχή, κατανοούσα και εκτιμούσα αυτήν τη θέση σε θεωρητικό και μόνο επίπεδο, χωρίς καμία ουσιαστική διάθεση να την αξιοποιήσω σε μια κοινωνικά ενεργή περίπτωση.

Όταν πήγα στο Μοντγκόμερι ως πάστορας, δεν είχα την παραμικρή ιδέα ότι αργότερα θα γινόμουν μέρος μιας κρίσης στην οποία η μη βίαιη αντίσταση θα έβρισκε εφαρμογή. Ούτε ξεκίνησα ούτε ενθάρρυνα τη διαμαρτυρία. Ανταποκρίθηκα απλώς στο κάλεσμα των ανθρώπων να τους εκπροσωπήσω. Όταν ξεκίνησαν οι διαμαρτυρίες, ο νους μου, συνειδητά ή ασυνειδητά, μεταφέρθηκε πίσω στην επί του Όρους Ομιλία, με τις

ανυπέρβλητες διδαχές της για την αγάπη, και την γκαντιανή μέθοδο της μη βίαιης αντίστασης. Καθώς οι μέρες περνούσαν, έφθασα να συνειδητοποιήσω τη δύναμη της μη βίας ολοένα και πιο πολύ. Βιώνοντας την ίδια την εμπειρία της διαμαρτυρίας, η μη βία έγινε κάτι παραπάνω από μια μέθοδο στην οποία συγκατένευα θεωρητικά· μετετράπη σε δέσμευση σε έναν τρόπο ζωής. Αρκετά από τα σημεία που δεν είχα ξεκαθαρίσει θεωρητικά σχετικά με τη βία επιλύονταν τώρα στη σφαίρα της πρακτικής δράσης.

Μεταγραφές ονομάτων και όρων

Ένωση για τη Συμφιλίωση (Fellowship of Reconciliation)
Κολέγιο Μόρχαουζ (Morehouse College)
Κροζεριανή Θεολογική Σχολή (Crozer Theological Seminary)
Μόρντεκαϊ Τζόνσον (Mordecai Johnson)
Μούελντερ Ουόλτερ (Muelder Walter)
Μούστι Α. Τ. (Muste A. J.)
Μπαρτ Καρλ (Barth Karl)
Μπράιτμαν Έντγκαρ Σ. (Brightman Edgar S.)
Νίμπουρ Ρέινολντ (Niebuhr Reinhold)
ΝτεΓούλφ Λ. Χάρολντ (DeWolf L. Harold)
Οίκος Αδελφότητας της Φιλαδέλφειας (Fellowship House of Philadelphia)
Πανεπιστήμιο Χάουαρντ (Howard University)
Ράουσενμπους Ουόλτερ (Rauschenbusch Walter)
Σατιαγκράχα (Satyagraha)
Τεμπλ Ουίλιαμ (Temple William)
Τσάλμερς Άλαν Νάιτ (Chalmers Allan Knight)